

Akabi Hikâyesi'ne Marksist Eleştirel Bir Yaklaşım*

BİRSEL SAĞIROĞLU**

ÖZ

Akabi Hikâyesi, 1851 yılında Ermeni harfleriyle yazılan ilk Türkçe romandır. Eser, Ermeni toplumunun farklı mezhebine mensup iki gencin aşk hikâyesi üzerinden, Tanzimat döneminin sanat anlayışı ve sosyal hayatını yansıtır. Temel kaynağını, diyalektik yöntemden ve doğru çözümlenmiş bir tarih anlayışından alan Marksist eleştiri ise edebiyat yapıtlarını incelerken aynı ilkelerden hareket eder. Bu nedenle toplumun ekonomik, politik, sosyal açıdan eleştirisi kabul edilir. Toplumdaki sosyal yapı, sınıf farkları, çatışan güçler Marksist eleştirinin değer ölçütleridir ve metin bu eleştiriye somutlaştıran nesne işlevi görür. Bu makalede, *Akabi Hikâyesi*'ndeki ekonomik ve sosyal ilişkilerden yola çıkılarak roman Marksist eleştiri kuramına göre değerlendirilecektir. Romandaki karakterler aracılığıyla ekonomik koşullar ve dinin topluma etkisi dikkate alınmıştır. Ayrıca ekonomi ile toplum arasındaki etkileşimin çözümlenmesiyle, *Akabi Hikâyesi*'nde temsil edici "tip"ler tespit edilmiştir. Makalede, romanın Marksist eleştiri kuramına göre çözümlenmesi amaçlandığından, olay örgüsü üzerinde durulmamış ve yalnızca çözümleme açısından gerekli görülen noktalara değinilmiştir.

Anahtar sözcükler: Marksist eleştiri, *Akabi Hikâyesi*, Batılılaşma, sosyal yapı, din, tip

Marksist eleştiri, tarihi süreç içinde kuramsallaşırken geniş alanlara yayılmıştır. Kültürel çalışmalar, dilbilim, feminizm, modernizm, ideoloji, hegemonya, iktidar gibi çeşitli kavramlar da zamanla Marksist eleştirinin tartışma alanına taşınmış ve bu kavramlara yeni tanımlamalar getirilmiştir. Söz konusu çabaların hepsine yer vermek bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu kuram, *Akabi Hikâyesi* göz önünde bulundurularak edebiyatta tip sorunu ile edebiyatın ta-

* Bu makale, 2014 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde düzenlenen "Yeni Türk Edebiyatına Genç Yaklaşımlar" başlıklı sempozyumda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Türkçe öğretmeni/KONYA
E-posta: birselsagioglu@gmail.com

rihsel, toplumsal ve siyasal olaylarla kurduğu ilişkiler bakımından ele alınmıştır. Makalede, d6nemin modernizm algısının roman kişilerine etkisi, yazarın genel ideolojiyi esere yansıtma şekli ile sosyal ilişkilerde 6nemli rol 6stlenen “din”in konumlanışının art alanı irdelenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda ilkin eser ana hatlarıyla tanıtılmış, ardından kurama zorunlu sınırlama getirilerek eserde altyapı-6styapı ilişkisi, yazarın ideolojisi, genel ideoloji ve bunun esere yansımaya şekli 6zerinde durulmuş, en son aşamada ise eserde yerleşik ideolojiyi yansıtan tipler tespit edilmiştir.

Romanda olay 6rg6s6 ana hatlarıyla ř6yledir: Gregoryen Ermenileri ile Katolik Ermenileri arasında mezhep farklılıklarından kaynaklanan d6şmanlık vardır. Bu ayrıştırıcı m6cadele Akabi ve Hagop aşkı 6zerinden anlatılır. Aileleri ve bağlı buldukları din nedeniyle ayrılmaya zorlanan Akabi, zehir içerek kendini denize atar. Hagop ise kederinden yirmi bir g6n sonra 6l6r. *Akabi Hik6yesi*’nin 6n planında “Romeo ve J6liet” temasına benzeyen birbirine d6şman ailelere mensup iki kişinin aşk hik6yesi vardır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat’taki değişimi ve bunun insan ilişkilerine yansımaya, Gregoryen Ermenileri ile Katolik Ermenilerinin çatışmaları, romanın arka planını oluşturur. Bu nedenle roman, bir aşk hik6yesinden 6ok Tanzimat d6neminin k6lt6rel ve toplumsal değişimini yansıtan bir eser olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla eserdeki kişilerin para ile ilişkilerinin ve sosyal yaşantılarının toplumsal değişimi g6zler 6n6ne serdiği s6ylenebilir. Bununla birlikte romanın izleği, d6nemi için 6nemli ipuçları barındırır. Akabi ile Hagop arasındaki aşk ya da aşıkların 6l6m şekli, 6ncesinde Batı’da sonrasında Tanzimat’ta sıkça işlenen bir tema olmasına rağmen eser, roman kişilerinin Ermeni olması ve aralarındaki mezhep farklılıklarının 6n plana 6ıkarılması bakımından 6nemlidir. 66nk6 Ermeni toplumundaki bu ayrışma sonrasında ortaya 6ıkan roman kişileri tesad6flerle açıklanamaz. Bu durum, edeb6 yapıtların belli tarihi koşulların 6r6n6 olabileceği fikrine g6t6r6r ki bunun cevabı Marksist eleştirinin temel 6nermelerinde bulunabilir.

Marksist eleştiri, egemen 6retim tarzının bir toplumsal oluşum içinde edeb6 6retimle ilgisini ortaya koyar. Genel 6retim tarzı, edeb6 6retim tarzı, yazarın ideolojisi, estetik ideoloji ve metin bu edebiyat teorisinin bileşenleri kabul edilir. Terry Eagleton’a g6re genel 6retim tarzı, her toplumda 6n plana 6ıkan 6retim biçimleridir ve metin kendi toplumsal 6retim ilişkilerini içselleştirerek nasıl, kim tarafından ve kimin için 6retildiğine dair kendi ideolojisini kodlar ve bu, edeb6 6retim tarzı olarak adlandırılır. Dolayısıyla edeb6 6retim tarzının 6retim g6çleri, genel 6retim tarzı tarafından doğal olarak hazırlanır, ikisi de ortak bir işlevi yerine getirir (2012: 49-54). Marksist eleştiride egemen bir ideoloji veya yazarın ideolojisi yine genel 6retim tarzının sonuçlarıyla açıklanır. Louis Althusser de genel 6retim tarzının işleyişini, “ideolojinin yeniden

üretimi” olarak ifade eder. Buna göre egemen sınıf, varoluşunun maddi, siyasal ve ideolojik koşullarını yeniden üretmek durumundadır. “Yeniden üretim, dağınık ya da çelişik halde bulunan önceki ideolojik unsurların sınıf mücadelesi içinde ve bu mücadele sayesinde kazanılmış bir birlik içinde önceki biçimlere karşı, yenilenmesi ve birleştirilmesi için yapılan sözleşmedir” (2015: 12-13). Egemen ideolojinin yeniden üretimi, tamamlanmamış, yeniden başlatılması gereken bir mücadeleyi işaret eder ve bu mücadele, egemen ideolojiyi aşıl原因 altyapı ya da üstyapı metaforuyla açıklanır. Marksist eleştiri de ekonomi, toplumun bütün dinamiklerini belirler. Dolayısıyla sanat ile ekonomi arasında da doğrudan bir ilişki söz konusudur ve toplumdaki üretim tarzı sosyal, kültürel veya entelektüel hayatı koşullandırır.

Marksizm’de ekonomi, altyapıyı oluşturur. Bu ekonomik temelden ise her dönemde bir üstyapı doğar; üstyapının asıl işlevi, üretim araçlarına sahip toplumsal sınıfın gücünü meşru kılmaktır. Ancak üstyapı ideoloji olarak adlandırılan belirli toplumsal bilinç biçimlerinden de oluşur (siyasal, dinsel, ahlaki, estetik bilinç gibi). İdeolojinin işlevi de toplumda yöneten sınıfın gücünü meşrulaştırmaktır. Dolayısıyla da toplumda egemen görüşler, yöneten sınıfın görüşleridir (Williams 1990: 7). Antonio Gramsci’ye göre üstyapı iki ana düzeyden oluşur: Sivil toplum ve devlet. Bu iki düzey egemen grubun ideolojisinin taşıyıcılığını yapar. Sivil toplum; kilise, eğitim sistemi ve aile gibi kurumlardan oluşur ve ideolojiyi düşünsel olarak temsil eder. Polis, ordu, ceza sistemi ise devleti ve onun zora dayalı denetim mekanizmasını kapsar (aktaran Ransome 2011: 201).

İdeoloji ise insanların çeşitli zamanlarda toplumlarını anlamaya yarayan değerler, düşünceler ve duygular olarak tanımlanır. Bu düşünce, duygu ya da değerlerin bir kısmının edebiyat kanalıyla okura ulaştığı sanılır. Eagleton’ın da belirttiği gibi okur bir ideolojinin onun için ürettiği şeyi tüketir. Metin, ideolojiyi yansıtır ve ideolojiyle suç ortaklığı içinde çalışan bir üretimdir (2012: 193). Marksist eleştiri de ideolojinin kendisi de maddidir. Çünkü ideoloji kilise, aile, okul gibi kurumların maddi pratiğinde üretilir. Birey, içinde bulunduğu ve yaşadığı gerçek üretim ilişkilerini fark edemez ve kendini sosyal düzenin doğal ve zorunlu bir parçası gibi görür (Moran 2010: 65). Söz gelimi feodal sınıf dinsel ideolojiyle, burjuva sınıfı hukukun üstünlüğüne dayanan ideolojiyle dikkat çeker. Yerleşik ideolojilerin etkisiyle toplum değişir, dönüşür ve bu dönüşümün dayanağı hegemonya kavramıyla açıklanır. Bir ideoloji kavramı olan hegemonya, iktidarı elde etmek veya bırakmak istemeyen her toplumsal grubun sahip olduğu dünya görüşünü tanımlar. Gramsci, hegemonyanın belli grupların çıkarı için oluşturulduğunu belirtir. Bu nedenle de hegemonya temsilcileri bilinçli ve düşünce üreten kimselerdir. Bu kavram, gerçek kişiler tarafından yaratılır, muhafaza edilir ve yeniden üretilir (aktaran Ransome 2011: 176).

Toplumda baskın ideoloji ile yazara ait estetik görüşün kesiştiği, yazara ait pek çok etkenin de (toplumsal sınıf, cinsiyet, milliyet, din, coğrafi bölge) genel ideolojiden soyutlanamayacağı düşünülür. Eagleton'ın vurguladığı gibi metnin ideolojisi, yazarın ideolojisinin bir anlatımı değildir, genel ideolojinin estetik bir işlenişinin ürünüdür. Mesele, yazarın genel ideoloji içine katılma tarzını içeren belirleyici öğeleri tespit etmektir (2012: 66-67). Marksist eleştiride bu belirleyici öğelerden biri de tiplerdir. Edebiyatta tipler, ortalama özellikleri toplumsal koşullarca belirlenen ve toplumun iç yapısını, dinamiğini sergileyen gizil güçler olarak tanımlanır. Georg Lukács'a göre "gerçekçi edebiyatın merkez kategorisi ya da ölçütü, hem karakterlerde hem de durumlardaki genel ve öznel olanı organik olarak birbirine bağlayan kendine özgü bir bireşim (sentez) olan 'tip'tir" (1987: 13). Ayrıca Lukács, tipin genel özelliklerini şöyle ifade eder:

Bir "tip"i tip yapan şey onun ortalama niteliği değildir, ne kadar derinden kavranılmış olursa olsun, onun bireysel varlığı değildir yalnızca; onu bir tip yapan şey insani ve toplumsal bakımdan tüm temel belirleyicilerin en yüksek gelişim düzeyinde onda bulunuşu, onlardaki gizli olanakların sonuna kadar açılması, ortaya konması, insanların ve dönemlerin zirvelerini ve sınırlarını somutlaştıran çizgilerin sonuna kadar temsilidir. (1987: 13-14)

Roman kişinin tip özelliği kazanabilmesi için hem toplumsal hem de bireysel kimliğinin bir arada sunulması ve bu kişinin temsil edici nitelikleriyle dikkat çekmesi gerekmektedir. Buna göre, roman yazarı ve kişileri ile romandaki din çatışması ya da ideoloji, sosyal düzenin zorunlu bir parçası olarak mı değerlendirilmelidir? Bu soru, makalenin temel sorunsalı kabul edilebilir.

1. Yazarın İdeolojisi

Yazarın ideolojisini metin üzerinden somutlamak amacıyla, roman yazarının toplumsal görüşlerini bulmak, Marksist eleştiri bağlamında önemlidir. Roman, yazarın döneme ilişkin gözlemlerini tespit etmede önemli bir malzeme olarak düşünülebilir. Çünkü dönemin toplumsal gerçekliği, en azından kısmen, Vartan Paşa'nın bakış açısıyla gözler önüne serilir. Romanın yazarı hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte, Vartan Paşa'nın Batı kültürüne, Fransız edebiyatına, İtalyan müziğine, pozitivist Avrupa felsefesine ve ideolojisine hayranlığı romanın önsözünde Andreas Tietze tarafından belirtilmiştir. Burada, Vartan Paşa'nın Ermeni Katolik ailesine bağlı olmasına rağmen din taassubuna düşman olduğu vurgulanır (1991: 10). Onun Avrupa'ya hayranlığı romanda hissedilir; burjuvazinin ideolojisi ve kültürü belki de farkında olmadan romana yansıtılmış, anlatıcı ve Hagop Ağa aracılığıyla da toplumsal mesajlar verilmiştir. Söz gelimi, ikinci bölümde varlıklı Andon Ağa'nın yoksul Parnig'i kovması üzerine "zengin daima hakkı var" (1991: 11) diyen anlatıcı,

toplumdaki sınıf farklılıklarına dikkat çeker ve toplumda iktidar unsurun para olduğunu okurla paylaşır. Üçüncü bölümde, Varteni Dudu ile Nigogos Ağa arasındaki kavganın sona ermesi yine maddiyatla açıklanır: “Bilmeyiz a belki bir brilanti tek taş vad itmiş” (1991: 17). Marksist eleştiride, mesele sadece gerçekçilik meselesi değildir; gerçekliği yansıtırken yazarın toplumcu bir bakışa sahip olması gerekir (Moran 2010: 64). Görüldüğü üzere, toplumdaki evlilik ilişkilerinin ya da toplumdaki sınıf farklılıklarının merkezinde para vardır ve yazar roman aracılığıyla bu sosyal gerçekliği yansıtır.

*Akabi Hikâyesi'*nde yazarın toplumcu yanı anlatıcı ya da Hagop Ağa aracılığıyla okura hissettirilir: “Neye yarar zenginlik, şan, itibar, gençlik ve güzellik, eger bir kimse etrafında bulunan ademlerden daima hevf idüb, eminietsizlik görüb ve muhabbet bulmaz ise” (1991: 31). Bir diğer örnekte anlatıcı, Batı'ya hayranlığını gizlemez, ancak bu körü körüne bir hayranlık değildir: “Amma Frederik misillu pek az gelmiş, yahud Eflatun akli ve teelifi ile Evropa alimlerinin ileru gitmesine sebep olmuş” (1991: 19). Toplumsal değerler anlatıcı için paradan daha kıymetlidir. Bununla birlikte Hagop Ağa'nın dokuzuncu bölümde “İnsan gendu hakkına sahib deyil mi, Tangrı beni ademi hal'k itdiyi zaman gendu idaresi içun akldan gayrı kangı şeyi gösterdi, eylik ve fenalık bizim elimizde deyil mi dir” (1991: 76) sözleri de aklın üstünlüğünü savunan Rasyonalizm'i hatırlatır. Bu sözler aynı zamanda Hagop Ağa'nın hem Batı'dan etkilendiğini hem de toplumsal bir bakış açısına sahip olduğunu ispatlar.

Romanda, dönemin ekonomik koşullarının, toplumsal yapının diğer yönlerini ne ölçüde etkilediği yazar aracılığıyla ifade edilir; aile hayatında ya da sosyal ilişkilerde ekonominin belirleyici bir rol üstlendiği görülür. Sistemden güç elde edenler (Andon Ağa, Hagop Ağa, Rupenig) ile sömürülenler (yoksul Parnig, balıkçı Hamparcum) sistemin işleyişi hakkında bilgi verir. Ayrıca iyiler ve kötüler arasındaki ayrım nettir. Yazar, toplumsal gerçekliği yansıtırken sömürülenlerin ya da ötekileştirilenlerin yanında olduğunu okura hissettirir. Akılcılığı esas alan söylemiyle yazar, burjuvazinin düşünce sistemini destekler. Dolayısıyla bu söylemle burjuvanın sanatsal üretim üzerindeki gücü kanıtlanmış olur.

2. Romanın Arka Planı: Batı Merkezli Değişim, Dönüşüm ve İdeoloji

Sanayi devrimiyle birlikte, ilkin Avrupa'ya daha sonra dünyaya yayılan faydacı anlayışın buharın gücüyle kıtalar arası mesafeyi küçülttüğü, ticaret yollarının değiştiği, bunun sonucunda da yayılcı politikaların arttığı dikkat çeker. Şerif Mardin'e göre, bu tarihsel olaylar servetin fonksiyonlarının değişmesi bakımından değerlendirildiğinde, on dokuzuncu yüzyıl için kullanılacak kavram “kapitalizm”dir. Kapitalizm ise eskiden sosyal ve siyasi fonksiyonlara bağlı zenginliğin zaman geçtikçe kendi başına bir değer olması anlamına gelir

(2015: 28). Kapitalist sistem, 19. yüzyılda Osmanlı'da sömürge rejimi yaratır. Bunun sonucunda oluşan modernleşme Avrupa taklididir ve bu Avrupalılaşılmaya "gayrimüslimler" kısmen öncülük eder (Karpas 2011: 34). Sanayileşmenin ve pazar ekonomisinin verdiği güç ile Batı'da orta sınıf 19. yüzyılda demokrasi yolu ile halk kitlelerini seferber ederek siyasi iktidara sahip olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda pazar ekonomisinin ülkeye girişiyle Osmanlı'ya özgü bir orta sınıf doğmuştur. İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde toplanan bu orta sınıf, Batı kültürünün de ithalatçılığını yapmıştır (2011: 10-11). Ekonomik gücü elinde tutan orta sınıf ise, gelişmiş kapitalizmle matbaayı kullanarak toplum üzerinde egemenlik kurmuştur. Hazır bilgilerle okurun algısı sınırlandırılmış ve okur yönlendirilmiştir (Benjamin 1990: 82).

Roman türü, belirli bir sosyal dönüşümün yanı sıra modern orta sınıfların edebî ürünü olarak tanımlanır. Lukács'a göre romanın doğuşu, insan bilincindeki radikal kopuşla aynı anlama gelir. İlk örnekleri eski Yunan toplumunda görülen roman, modern dünya ile insan arasındaki parçalanmışlığın ifadesidir. Dolayısıyla roman bireysel ve deneysel bir girişimdir (2014: 12-13). Kopuştan kasıt, eski Yunan toplumunun bütünlüklü deneyiminden modern dünyanın parçalanmış deneyimine geçiştir. Bütünlüklü çağda insanlarla dış dünya arasında bir uyum olduğuna inanan Lukács, modern zamanlarda bu uyumun giderek azaldığını imâ eder. Roman; somut, yaşanmış bir deneyim olarak "bütünlüğün parçalandığı ama bütünlük ihtiyacının sürdüğü" bir dünyanın epiğı olarak tanımlanır (2014: 11).

Güzin Dino, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi ve aydın bir çevrenin Batı uygarlığının bilincine varmasıyla birlikte edebiyatta yeni bir dönemin başladığını belirtir. Dolayısıyla Türk romanı da ülkenin bütün kurumlarının değişmesiyle ortaya çıkan yeni bir yöneliş olarak ifade edilir (1978: 12). Ayrıca Osmanlı romanı, paranın değer olması noktasında ya da yazıldıkları zamana ait seçkin İstanbul çevrelerinin durumu hakkında önemli bilgiler verir. Dönemin eserleri, Osmanlı aydınlarının sosyal değişmelere nasıl yaklaştıklarını belgeler. Bu nedenle ilk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğu, toplumsal ya da siyasal değişimin yarattığı sorunları inceleyen tezli romanlar olarak nitelendirilir (Mardin 2015: 30).

Akabi Hikâyesi on dokuzuncu yüzyılda yazılmıştır ve romanda mekân İstanbul'dur. Dolayısıyla romanda da vurgulandığı gibi, Batı'yla tanışan Ermeni toplumu, hem sanat bakımından hem de sosyal bakımdan bu değişimin etkisindedir. Söz gelimi, romandaki varlıklı Ermeniler, Batı uygarlığını tanımış ve ondan etkilenmişlerdir. Roman kişilerinin oynadığı kağıt oyunlarından sanata kadar her şey Batı kaynaklıdır (1991: 3). Eserde çatışma iki şekilde sınıflandırılabilir: Birinci çatışma, ekonomik gücü elinde bulunduran Viçen Ağa, Bağdasar Ağa, Andon, Rupenig ile yoksul Parnik, balıkçı Hamparcum arasındadır.

İkinci çatışma ise Hagop Ağa ile din adamı Fasıdyan üzerinden verilir. Onlar aracılığıyla Katolikler ile Gregoryenler arasındaki çatışma somutlaştırılır.

Murat Belge'nin de dikkat çektiği üzere, on dokuzuncu yüzyılda Doğu'nun en hâli vakti yerinde cemaati Ermenilerdir ve ekonominin hemen hemen bütün ipleri, bu dönemde gayrimüslim bir burjuvazinin elindedir (2013: 36-38). İmparatorlukta kuyumculuk, bankerlik, mültezimlik, müteahhitlik gibi işlerde kendini gösteren Ermenilerin bir kısmı, on sekizinci yüzyıla geldiğinde İstanbul'un en büyük tüccarlarıdır. Bu noktaya gelene dek imparatorluğun hemen her noktasında görev alıp devletin güvenini kazanan Ermenilerin uzun süreden beri Batı ile olan yakın ilişkileri ve Batı dillerine aşinalığı, onları Osmanlı toplumunda daha geniş sahada etkili kılmıştır (Ulu 2005: 20-22). Ulu'nun ve Belge'nin bu değerlendirmelerini romanda görmek mümkündür. Çünkü İstanbul'un eğlenceleri, âdetleri, sayfiyeleri, kayıkları ve o zaman yeni başlamış olan şehir vapur hatları, o devirdeki ev eşyaları, zenginlerin evlerinde hizmet gören uşaklar, çeşitli tabakaların giyim kuşamı *Akabi Hikâyesi'*nin ilk üç bölümünde okura aktarılarak Ermeni toplumunun panoraması çizilir (1991: 1-17). Romanda, Avrupa eğitimi almayan toplumun ilerleyemeyeceği, Avrupa bu kadar ilerlerken geri kalmanın mümkün olamayacağı ve Avrupa'nın üstünlüğünün er geç kabul edileceği karşılıklı konuşmalarda ifade edilmiştir. Eserde geçen pıreferans oyunu, İngiliz halısı, Fransız aynaları ve vapuru, Chateaubriand'ın *Atala'sı*, Avrupa kültürünün Ermeni toplumu üzerindeki etkisini kanıtlamaktadır (1991: 48-56). Bununla birlikte, romanda sosyal sınıfları belirleyen unsurlar ise din ve paradır. Varlıklı Gregoryenler ve Katolikler kendi içinde bir sınıfı, bu zengin sınıfın hizmetini yapan yoksul kesim ise başka bir sınıfı temsil eder. Sömürgecilik politikaları sonucunda oluşan burjuva kültürü, eserdeki Ermenilerin ev yaşamını, sanat anlayışını ve giyim kuşamını etkilemiştir. Romanda, Batı'nın zevklerinin, yaşama biçiminin, sanatının Ermeni halkı tarafından içselleştirildiği görülür (1991: 1-17).

Söz gelimi, romanın yedinci bölümünde Fransız edebiyatının ünlü eseri *Atala'dan* bahsedilir ve on üçüncü bölümde günlük konuşmalarda Fransızca kelimelerden yararlanılır. Ayrıca romanın sonunda Akabi, kendini zehirle öldürür. Romanda, ekonomik gücü elinde bulunduran Batı toplumunun sanatı da yönlendirdiği görülür. Ermeni halkının Batı'nın sanatından ve dilinden etkilendiği fark edilir; hatta burjuva ideolojisinin sanat aracılığıyla yansıtıldığı söylenebilir. Akabi'nin kendini zehirle öldürmesi yine Batı kaynaklı Romantizm'in etkisiyle açıklanabilir. Bu durumda, romandaki Katolik-Ortodoks çatışmasının nedeni veya varlıklı Ermeniler ile yoksul Ermeniler arasındaki farkın kaynağı genel ideolojidir. Burjuva ideolojisinin kiliseyle (Gregoryen-Katolik) ya da toplumsal sınıflarla (yoksul-zengin) varlık kazandığı, somutlaştığı sonucuna ulaşılabilir.

3. Din Sorunsalı ve Tipler

İstilalara maruz kalmış, başka milletlerin hâkimiyeti altında yaşamış Ermenileri bir arada tutan en önemli unsurlardan biri “Ermeni Kilisesi”dir. Kilise, Ermenilerin dağılmamasını sağlamaktadır. Fakat Katolik Ermenileri ile Ortodoks Ermenileri her ne kadar aynı dili konuşsa da aynı millet olarak telakki edilmemiştir. Hatta bu iki grup arasında ciddi yaşam farklılıkları ve nefret vardır (Engin 2010: 4-5). Davut Kılıç’a göre, İngiliz hükümeti 1840’lı yıllardan itibaren Osmanlı’daki Katoliklerin faaliyetlerine engel olmak istemiştir. Siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla, Ortadoğu’da daha nüfuzlu bir konuma yükselmeyi hedeflemiş; bu nedenle Osmanlı ülkesinde kullanılabileceği bir Protestan cemaati oluşturma girişiminde bulunmuştur (2007: 115). Althusser’in de vurguladığı gibi Fransız Devrimi’nin hedefi, yalnızca devlet iktidarını feodal aristokrasiden tüccar-kapitalist burjuvaziye geçirmek ve eski baskı aygıtını kısmen parçalayıp yerine yenisini koymak değildir. Asıl hedef, ideolojik bir devlet aygıtı olan kiliseye saldırmak olmuştur (2015: 58). Buna göre, Reform hareketlerinden önce egemen konumdaki kilise, iktidarı elinde tutan sınıfın (din adamları) ideolojisini yansıtmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ise kilise, ekonomik gücü elinde tutan sömürgeci zihniyetin (burjuvazi) egemenliğinde ve onun ideolojisinin bir parçası olarak dikkat çekmektedir. Kilise, sistemin aktif bir parçası olarak örtük ilişkilerin veya ideolojilerin etkisiyle hareket etmektedir. Ayrıca Althusser, kilisenin okul gibi birçok beceri öğretebileceğini, bunu egemen ideolojiye tabi olarak ya da bu ideolojinin pratiğini elde tutarak sağladığını da vurgular (2015: 40-41).

Akabi Hikâyesi’nde Katolikler Batılı hayat tarzıyla ön plana çıkarılır. Gregor-yen olan Akabi, alafranga bir tip olan ve bu yönüyle de komik duruma düşen Katolik Rupenig’e göre nezaketten yoksun bir grubun üyesidir. Rupenig’in bu ayrımcı tavrı romanda Hagop dışında bütün cemaat üyelerinde gözlemlenebilir ve bu tutum iki gencin ölümüyle sonuçlanır. Dolayısıyla *Akabi Hikâyesi*’nde, Katolik olan Hagop Ağa ile Gregoryen Akabi’nin birbirine kavuşamamasının esas nedeni dindir. Birbirine düşman iki milletin barışmasını isteyen Hagop Ağa’nın aksine, entrikacı Katolik din adamı Fasıdyan’ın gözünde bu durum tehlikelidir. Romanın onuncu bölümünde, Fasıdyan’ın Akabi ile Hagop’un aşkını engelleme isteğinin gerekçeleri belirtilmiştir: Bu aşk, Hagop’un varlıklı babası Viçen Ağa’nın saygınlığını zedeleyecek, iki milletin birleşmesi durumunda bir daha ayrılmaları mümkün olmayacak, bunca zaman din adına yapılan bütün çabalar boşa gidecek ve Katolikler hasımlarına yenilmiş olacaklardır. Fasıdyan için Gregoryen Ermenileri, ebedi yaşamın önünde engeldir ve onun tüm çabası dünyevi şeylerden sıyrılıp ahirete kavuşmaktır (1991: 82-83). Ancak sevenleri ayıran Fasıdyan, Hamparcum’u para karşılığında kullanmaktan da kaçınmaz. Fasıdyan, dini kullanarak Gregoryen aileleri yön-

lendirir. Ertan Engin'e göre, bu zeminin hazırlanmasında yabancı, özellikle Amerikan Protestan misyonerlerin de azımsanmayacak katkıları olmuştur. Küçük Kaynarca'dan itibaren Rusya'nın Ortodoks Ermenileri, İngiltere ve Amerika'nın da Protestan Ermenileri himayeleri altına almaları, Osmanlı'nın millet sistemindeki dengeleri bozmuştur (2010: 7). Bu durumda romandaki din çatışması, sömürgecilik politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. *Akabi Hikâyesi'*ndeki Katolik-Ortodoks cemaatlerin ortaya çıkması, İngiltere gibi ekonomisi güçlü ülkelerin siyasi çıkarlarıyla ilişkilendirilebilir. Fasıyan ise İngiltere ya da Rusya gibi dış güçlerin yarattığı tipik karakterlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Marksist eleştiride yazarın görevi, toplumun içyapısını kavramaktır. Bu nedenle eserdeki kişilerin, olayların ve durumların tipik olması gerekir ki sosyal gerçekliği yansıtabilsinler. Yazar tipik durumlarda tipik karakterler koşulunu başarıyla yerine getirmişse gerçekliği doğru olarak yansıtabilmiştir (Moran 2010: 55-69). Eserde, kişinin tipik olması demek, onun en derin yanının toplumda nesnel güçler tarafından belirlenmiş olması demektir. Tipik kişileri belirleyen unsur ise ekonomidir (Belge 2013: 23). Ekonomik gücü elinde tutan burjuva kültürünün etkisi romanın bütününde dikkat çekmiş ve romanda bu kültürü somutlaştıran tipler ortaya çıkmıştır. Varlıklı Rupenig ya da yoksul balıkçı Hamparcum Batı kültürünün yarattığı tipler olarak dikkat çeker. Rupenig, Ahmet Mithat'ın *Felatun Beyle Rakım Efendi* adlı eserindeki Felatun'a benzer ve gösterişe olan düşkünlüğü nedeniyle sık sık komik durumlara düşer: "Ben hiçbir vakit şaşırmam, kırmızı bir pantolonum var onu giyerim ve kırmızıya uymak için mor bir yelek ve üzerinden maviye çalar açık laciverd setri ki vardır hepsi birbirini tutar, bu tarz giyinir isem, artık hiç kusur bulunmaz" (1991: 59) diyen Rupenig, alafrağa özentisiyle göze çarpar. O, Batı'ya öykünmüştür ancak Batı algısı sadece görüntüyle sınırlı kalmıştır.

Rupenig ve Hamparcum toplumsal yapının belirlediği kişilikler olarak iki farklı toplumsal sınıfı temsil eder. Rupenig, varlıklı, alafrağa bir ailenin çocuğudur. Tüm varlıklı Ermeniler gibi Nisan ayında Büyükdere'ye çıkar, odasını Fransız aynaları ve İngiliz halılarıyla süsler, kütüphanesinde Türkçe, Ermenice, Fransızca eserler bulundurur (1991: 40-48). Hamparcum ise yoksuldur ve onun tek amacı zengin olmaktır. Bu uğurda kızı Mariam'ı para karşılığında zengin bir adama satmaya çalışır ve şöyle der: "Bu akşam buraya zengin bir frenk gelecek, alafrağa başını bağla, bak ki güzel görünesin" (1991: 23). Ardından karısı Sofi Dudu'yu da kızını zengin adama satma konusunda ikna etmeye çalışır: "[K]ızını beğenecek olursa, o vakit fena mı olur, sen çamaşır yıkamadan, iş işlemeden kurtulursun, ben de bir az sermiye alır tütüncülük iderim" (1991: 23). Romanda, dönemin Ermeni toplumu Batı'yla tanışmış, varlıklı bir çevredir. Hamparcum'un da çabası, zenginleşerek bu varlıklı sınıfa

dahil olmaktır. Çünkü para, Hamparcum'a gücü ve itibarı getirecektir. Anlatıcının şu sözü bu görüşü desteklemektedir: “[Z]ira fukaranın zengin olmakdan başga ne muradı olabilir” (1991: 22). Romanda burjuva ideolojisinin maddi varlığı, kilise dışında sosyal hayatta da göze çarpar. Roman kişilerinin inançları, fikirleri maddi koşullara bağlıdır ve bunların kaynağı egemen ideolojiyle ifade edilebilir.

Sonuç

Akabi Hikâyesi, on dokuzuncu yüzyıldaki sömürgecilik faaliyetlerinin, Ermeni hayatına etkisini gözler önüne sermiştir. Eserde, Batı merkeze alınmış ve anlatıcı aracılığıyla Ermeni toplumunda dinin işlevi, toplumun sanat anlayışı ve sosyal yaşantısı yansıtılmıştır. Böylece romanda, Batı'yla etkileşim sonucunda şekillenen tipik karakterler oluşmuştur. Bu etkileşimin ekonomi, ahlak, sanat, din gibi birçok sahayı etkilediği vurgulanmış, bu unsurlar arasındaki nedensellik bağı saptanmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

- Althusser, Louis (2015). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Belge, Murat (2013). *Edebiyatta Ermeniler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benjamin, Walter (1990). *Son Bakışta Aşk*, Haz. Nurdan Gürbilek, İstanbul: Metis Yayınları.
- Dino, Güzin (1978). *Türk Romanının Doğuşu*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Eagleton, Terry (2012). *Eleştiri ve İdeoloji Marksist Edebiyat Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, Çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Engin, Ertan (2010). "Türk Romanında Ermeniler", yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Karpat, Kemal H. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıç, Davut (2007). *Osmanlı Ermenileri*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Lukács, Georg (1987). *Avrupa Gerçekçiliği*, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınları.
- (2014). *Roman Kuramı*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul: Metis Yayınları.
- Mardin, Şerif (2015). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, Berna (2010). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ransome, Paul (2011). *Antonio Gramsci*, Çev. Ali İhsan Başgöl, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ulu, Cafer (2005). "Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Kültürel Açından Türk-Ermeni İlişkileri", yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Vartan Paşa (1991). *Akabi Hikayesi*, Ed. Muhittin Salih Eren, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Williams, Raymond (1990). *Marksizm ve Edebiyat*, Çev. Esen Tarım, İstanbul: Adam Yayınları.

ABSTRACT

A Marxist Critical Approach to *Akabi Hikâyesi*

Akabi Hikâyesi is the first Turkish novel written with Armenian alphabet in 1851. It reflects understanding of art and social life of Tanzimat period by the love story of a couple who belong to different sects of the Armenian community. The main resource of Marxist criticism is dialectic method and correctly analysed history perception; it works with same principles while examining literary works. For that reason, it is accepted as the economic, political and social criticism of the society. Social structure, class distinction and clashing powers in society are measures of value for Marxist criticism and the text works as the “object” which concretizes the critics. In this article, *Akabi Hikâyesi* will be evaluated according to Marxist criticism by considering economic and social relationships. Economic conditions and the impact of religion on society are taken into consideration through the characters in novel. Moreover, the representative “types” are identified by analysing the interaction between economy and society. This article aims at analyzing the novel by Marxist criticism; therefore the plot is not summarized and the points necessary for the analysis are discussed.

Keywords: Marxist criticism, *Akabi Hikâyesi*, Westernization, social structure, religion, type